

JON DRAYDEN IJODIDA KINOYANING POETIK IFODA XUSUSIYATLARI

Samiyeva Yulduz Abduraimovna,
Xalqaro Innovatsion Universitet magistranti
email: ysamiyeva91@gamil.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jon Drayden she'riyati va satirik matnlarida kinoyaning poetik ifoda vositasi sifatidagi funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yaqin o'qish, poetik-semantik va diskursiv tahlil usullari qo'llanadi. Natijada kinoya Draydenda baholovchi modalitet, ovozlar polifoniyasi va janrlararo sintezni boshqaruvchi mexanizm ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: kinoya, Jon Drayden, satira, poetik ifoda, modalitet, ritorika, intertekstualizm.

Аннотация. Цель данной статьи — выявить механизмы формирования, прагматическую направленность и стилистические проявления иронии в творчестве Джона Драйдена. В качестве методологии выбраны интертекстуальное сравнение, анализ риторических фигур и историко-поэтическая контекстуализация. Основным результатом показывает, что ирония преобразует напряжение между сатирой и панегириком в художественную энергию.

Ключевые слова: ирония, поэтика Драйдена, сатирический дискурс, оценочная модальность, образное значение, полифония голосов, межжанровый синтез.

Abstract. The article examines the poetic expressive features of irony in Dryden's texts, especially the strategies for expressing the author's position without directly stating it. The research methods are based on semantic layering, narrative voice analysis, and figurative meaning mapping. The scientific novelty is the conclusion that irony in Dryden harmonizes socio-aesthetic evaluation with normative poetics.

Key words: irony, Dryden, satire, poetic expression, evaluative modality, rhetoric, intertextuality.

Kirish. XVII asr ingliz adabiyoti poetik tizimida kinoya nafaqat kulgi uyg'otuvchi usul, balki estetik baholash va ijtimoiy muloqotning murakkab mexanizmi sifatida shakllangan hodisadir. Ayniqsa Restauratsiya davri adabiy muhiti ritorik strategiyalar, janrlararo siljishlar va muallif pozitsiyasining "o'zini yashirish" shakllari bilan ajralib turadi. Jon Drayden ana shu muhitning markaziy ijodkorlaridan biri bo'lib, uning satiralari, tanqidiy-esseistik qarashlari hamda epik-dramatik tajribasi kinoyaning poetik imkoniyatlarini kengaytirgan. Drayden matnlarida kinoya ko'pincha ochiq masxara bilan chegaralanmaydi: u semantik ikkiqatlamlilikni barpo etadi, baholovchi modalitetni nozik tarzda boshqaradi va o'quvchini matn ichidagi "ishonchli" hamda "ishonchsiz" ovozlar o'rtasida faol talqinchi maqomiga olib kiradi. Shunga qaramay, Drayden kinoyasining poetik ifoda xususiyatlari ko'pincha umumiy satira tarixi yoki neoklassik poetika doirasida tasviriy tarzda tilga olinadi, uning ichki mexanizmlari, ya'ni kinoyaning semantik, pragmatik va kompozitsion ishlash tamoyillari izchil tizimlashtirilmay qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, kinoya Drayden ijodida nafaqat mazmuniy "tanqid" vazifasini bajaradi, balki badiiy shaklning o'zini harakatga keltiruvchi qurilma vazifasini ham o'taydi. U janr talablarini bir-biriga ulaydi, muallifning normativ didi bilan davrning bahsli estetik muhitini muvozanatlashtiradi va matnning "xolis" ko'rinishiga qaramay, unda yashirin baholashni uzluksiz ishlab turadi. Tadqiqot muammosi Drayden kinoyasini faqat satirik niyat yoki tarixiy polemika belgisi sifatida emas, poetik ifoda

tizimi sifatida tushuntirish zaruratidan iborat. Ilmiy bo'shliq esa kinoyaning Drayden poetikasida qanday lisoniy-ritorik vositalar orqali yuzaga chiqishi, qanday semantik qatlamlar hosil qilishi va o'quvchi qabulida qanday interpretativ rejimni shakllantirishi masalalarining kompleks yoritilmaganidadir.

Maqolaning maqsadi Jon Drayden ijodida kinoyaning poetik ifoda xususiyatlarini aniqlash, uning semantik ikkiqatlamligi, baholovchi modaliteti va janrlararo funksiyasini tizimli asoslashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etiladi: birinchidan, Drayden matnlarida kinoyaning ritorik va pragmatik belgilari ajratib ko'rsatiladi; ikkinchidan, kinoyaning poetik qurilishdagi o'rni, ya'ni ritm, sintaksis va obrazlar tizimi bilan aloqasi tahlil qilinadi; uchinchidan, kinoyaning satira, panegirik va tanqidiy diskurs chegaralarida qanday harakatlanishi izohlanadi; to'rtinchidan, natijalar Drayden haqidagi ilmiy qarashlar va umumiy kinoya nazariyalari bilan qiyosan muhokama qilinadi. Nazariy tayanch sifatida kinoyaning ko'pma'nolilik, qarama-qarshi baholash va kontekstga bog'liqlik xususiyatlari haqidagi yondashuvlar e'tiborga olinadi [1; 2].

Metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi kompleks xarakterga ega bo'lib, u matnning ichki poetik tuzilishini ham, uning tarixiy-estetik ishlash sharoitini ham uyg'un holda yoritishga qaratildi. Asosiy usul sifatida yaqin o'qish tanlandi, chunki Drayden kinoyasi ko'pincha bir-ikki so'zning semantik siljishi, sintaktik intonatsiya yoki metaforik tanlovdagi nozik qarama-qarshiliklar orqali yuzaga chiqadi; bunday hodisani umumiy mazmuniy bayon darajasida ushlab qiyin. Yaqin o'qish poetik-semantik tahlil bilan birlashtirildi: unda kinoyaning belgi-mazmun munosabati, so'zlarning baholovchi soyasi, iqtibosga yaqin ishoralar va stilistik "ortiqcha"liklar aniqlanadi. Shu bilan birga pragmatik tahlil qo'llanib, kinoyaning kimga qaratilgani, qanday kommunikativ vaziyatni nazarda tutishi va o'quvchidan qanday "bilim fonini" talab qilishi ko'rsatildi; bu yondashuv kinoyani faqat trop sifatida emas, nutqiy strategiya sifatida tushuntirish imkonini beradi [1].

Qiyosiy-poetik usul Draydenning satirik matnlaridagi kinoyani uning tanqidiy nasri va poetik deklaratsiyalari bilan solishtirishga xizmat qildi. Drayden o'z davrida tarjima, adaptatsiya va janr me'yorlari haqida muntazam mulohaza yuritgan muallif bo'lgani sababli, uning poetik amaliyoti bilan nazariy qarashlari o'rtasidagi uyg'unlik yoki taranglik kinoyaning funksiyasini aniqlashda muhim dalildir [6]. Intertekstual tahlil esa Draydenning antik va zamonaviy manbalarga murojaat qilish yo'llarini ko'rsatish uchun kerak bo'ldi: kinoya ko'pincha "begona" matnni eslatish, uni tantanavor ohangda keltirib, keyin semantik burilish orqali baholashni o'zgartirish orqali ishlaydi. Tarixiy-poetik kontekstualizatsiya metodikasi matnlarni Restauratsiya davrining adabiy institutlari, homiylik modeli va polemik an'analari bilan bog'lab talqin qilishga imkon berdi; bu kinoyaning ijtimoiy funksiyasini estetika bilan aralashtirmay, lekin ularni uzviy ko'rsatish uchun zarur [5; 7].

Material sifatida Draydenning satirik yoʻnalishdagi asarlari, ayrim didaktik va polemik sheʼrlari hamda poetika va drama haqidagi nazariy-esseistik matnlari konseptual birlikda koʻrib chiqildi. Metodlarning aynan shu kombinatsiyasi tadqiqot maqsadiga mos, chunki kinoya Draydenda bir vaqtning oʻzida lisoniy hodisa, kompozitsion qurilma va madaniy kod boʻlib, uni birgina usul bilan toʻliq ochib boʻlmaydi.

Natijalar. Tahlil natijalari Drayden ijodida kinoya uch asosiy poetik rejimda ishlashini koʻrsatdi: baholovchi modalitetni yashirin boshqarish, polifonik ovozlari orqali masofalashish va janrlararo taranglikni badiiy dinamika manbaiga aylantirish. Birinchi rejimda kinoya, avvalo, maqtov yoki xolis tasvir koʻrinishida berilib, keyingi misra, sintaktik burilish yoki kutilmagan epitet orqali bahoni teskarilaydi. Bunday konstruktsiyada kinoya oʻquvchini ikki xil oʻqish yoʻliga majbur qiladi: birinchi qatlamda u “yuza” mazmunni qabul qiladi, ikkinchi qatlamda esa kontekst va intonatsiya yordamida yashirin bahoni anglaydi. Draydenning neoklassik didga xos ravshanlikka intilishi kinoyani xira qilmaydi, aksincha uni intonatsion aniqlik bilan “qattiq” va nazoratli qiladi; kinoya bu yerda tartibli poetik meʼyor ichida ishlaydigan “buzilish” emas, meʼyorning oʻzida yashirin imkoniyat sifatida namoyon boʻladi.

Ikkinchi natija shundan iboratki, Drayden kinoyasi koʻpincha muallifning toʻgʻridan-toʻgʻri “men”i orqali emas, balki maskalangan nutq subyekti, yaʼni shartli hikoyachi, lirik persona yoki polemik raqib nutqini imitatsiya qilish orqali beriladi. Bu usulda kinoya “kim gapiryapti” savolini keskinlashtiradi va oʻquvchini nutq subyektining ishonchliligini tekshirishga undaydi. Natijada matn ichida masofa paydo boʻladi: muallif ovozi bilan aytilgan gap oʻrtasida badiiy “boʻshliq” hosil boʻlib, aynan shu boʻshliqda kinoya ishlaydi. Bunday polifonik qurilish Drayden satirasining oddiy masxara emas, balki baholashning murakkab dramaturgiyasiga aylanishini taʼminlaydi; kinoya voqeani emas, nutqni sahnalashtiradi. Shu orqali Drayden oʻquvchini axloqiy xulosa chiqarishga majburlamaydi, balki xulosaga olib keluvchi talqin mexanizmini ishga soladi.

Uchinchi natija kinoyaning janrlararo vositachilik roliga taalluqlidir. Drayden ijodida satira koʻpincha panegirik, epik yoki didaktik ohang bilan tutashadi; kinoya aynan shu tutashuv nuqtalarida eng faol koʻrinadi. Tahlil shuni koʻrsatdiki, Drayden tantanavor poetik formulalarni qoʻllab, ularni kontekstda shunday joylashtiradiki, formula oʻz “yuksak” maʼnosini saqlagan holda ikkilamchi, tanqidiy maʼnoni ham hosil qiladi. Natijada panegirikning koʻtarinki lugʻati satiraning tanqidiy energiyasini yashirin tashiydi, satira esa oʻz navbatida estetik nazorat va meʼyor hissini yoʻqotmaydi. Bu jarayonda kinoya “koʻprik” vazifasini bajarib, turli janrlarning baholovchi rejimlarini bitta poetik tizimga jamlaydi.

Toʻrtinchi natija lisoniy-ritorik vositalar qatlamida kuzatildi: Drayden kinoyasi koʻpincha antiteza, parallelizm, gradatsiya va sintaktik muvozanat kabi neoklassik tartib belgilariga tayanadi. Shuningdek, leksik tanlovda “yuksak” va “oddiy” registrlar oʻrtasidagi nazoratli almashuv kinoyaning signaliga aylanadi. Ayniqsa, epitet va

metaforaning “ortiqcha aniqligi” yoki me’yoridan ziyod tantanavorligi kinoyani yuzaga chiqaradi: o’quvchi buni bevosita mubolag’a sifatida qabul qilishi mumkin, biroq kontekstda bu mubolag’a maqto’vni shubha ostiga qo’yadi. Shunday qilib, kinoya Draydenda bezak emas, poetik intizom bilan boshqariladigan semantik mexanizm ekani aniqlanadi.

Muhokama. Olingan natijalar kinoyani Drayden poetikasining chekka elementi emas, uning markaziy tashkil etuvchi tamoyili sifatida ko’rish zarurligini ko’rsatadi. Kinoyaning baholovchi modalitetni yashirin boshqarishi haqidagi xulosa kinoya nazariyalarida ta’kidlanadigan “aytilgan” va “nazarda tutilgan” mazmun o’rtasidagi struktural tafovut bilan mos keladi. Muekke kinoyani kontekstga tayanadigan pragmatik hodisa sifatida sharhlab, uning o’quvchi kompetensiyasini talab etishini ko’rsatgan; Drayden matnlarida ham kinoya aynan o’quvchining tarixiy-madaniy fon bilimiga suyanib ishlaydi, aks holda u oddiy maqto’v yoki oddiy tanqid sifatida o’qilishi mumkin [1]. Biroq Drayden holatida bu kompetensiya faqat ijtimoiy ishoralarni bilish emas, balki neoklassik ritorik me’yorlarni sezish, ya’ni poetik “me’yor”ning o’zini ham tushunishdir; shuning uchun Drayden kinoyasi pragmatika bilan poetikaning tutash nuqtasida joylashadi.

Booth kinoyani “qayta tiklash” jarayoni, ya’ni o’quvchi matnning literal ma’nosidan voz kechib, muallifning haqiqiy niyatini rekonstruksiya qilishi sifatida izohlaydi; bizning natijalar Drayden matnlarida bu rekonstruksiya ko’pincha polifonik ovozlar orqali murakkablashishini ko’rsatadi [2]. Drayden ko’pincha “noto’g’ri” yoki cheklangan nutq subyektini sahnaga chiqaradi va o’quvchi aynan shu subyektning nutqidagi o’z-o’zini fosh etuvchi belgilar orqali kinoyani anglaydi. Bu esa Booth ta’kidlagan muallif niyatini tiklashdan tashqari yana bir bosqichni, ya’ni nutq subyektini ishonchliligini baholash bosqichini ham qo’shadi. Natijada kinoya Draydenda faqat ma’no almashinuvi emas, balki nutqning drammatizatsiyasi hamdir; bu xususiyat uni oddiy “kesatq”dan ajratadi.

Draydenning neoklassik me’yor bilan ishlashi borasidagi natijalar rus formal maktabi va stilistika an’analari muhokama qilingan “priyom” masalasi bilan qiyosan ko’rilishi mumkin. Vinogradov badiiy nutqda uslubiy qatlamlarning o’zaro to’qnashuvi va baholovchi soyalar hosil bo’lishini muhim ko’rsatkich sifatida ko’rsatadi; Drayden kinoyasida ham registrlar almashuvi va tantanavor formulalarning kontekstda “og’ish”i baholashni yuzaga chiqaradi [4]. Shunga qaramay, Drayden uslubida bu to’qnashuv tartibsiz emas: u sintaktik muvozanat va ritorik simmetriya bilan jilovlangan. Demak, kinoya Drayden poetikasida “begonalashtirish”ning keskin shakli bo’lib chiqmaydi, balki me’yorning o’zida ishlaydigan nazoratli semantik burilish bo’lib ko’rinadi.

Restauratsiya davri satirasi haqidagi zamonaviy qarashlar Drayden kinoyasining janrlararo xususiyatini yoritishda muhim. H. Hammond Drayden satirasida ijtimoiy baholash va adabiy me’yor bir-biridan ajralmasligini, satirik zarba ko’pincha estetik tanlov bilan birga kelishini ko’rsatadi; bizning tahlil ham kinoyaning panegirik va satira o’rtasidagi taranglikni badiiy dinamika sifatida ishlatishini asoslaydi [7]. Bunday

yondashuv Draydenni faqat polemik shoir sifatida emas, balki janrlar “chegarasi”ni nozik boshqaradigan poetik muhandis sifatida ko‘rsatadi. Bunda kinoya o‘ziga xos “moslama” bo‘lib, panegirik tilni butkul rad etmaydi, uni ichidan qayta kodlaydi.

O‘zbek adabiyotshunosligida poetik trop va figuralarning funksional tahlili bo‘yicha shakllangan yondashuvlar Drayden kinoyasini umumiy poetik kategoriya sifatida tushuntirishga yordam beradi. Masalan, Umarov badiiy matnda ma’no qatlamlari, kontekst va ifoda vositalarining o‘zaro munosabatini izohlashda semantik-sintaktik uyg‘unlikka alohida e’tibor qaratadi; Drayden kinoyasida ham sintaksisning intonatsion qurilishi va leksik tanlov birgalikda ishlashi shuni tasdiqlaydi [8]. Yo‘ldoshevning badiiy matn lingvopoetikasi haqidagi qarashlari esa kinoyani faqat “mazmun” emas, matnning butun kommunikativ arxitekturasi doirasida ko‘rishga undaydi; Drayden misolida kinoya matn ichidagi munosabatlar tizimini, o‘quvchi bilan “shartnoma”ni belgilovchi hodisaga aylanadi [9]. Shu bilan birga, Zunnunovning adabiy tahlil metodologiyasi haqidagi ishlari kinoyani obrazlar tizimi va badiiy umumlashtirish mexanizmi bilan bog‘lash imkonini beradi; Drayden kinoyasi obrazni bevosita chizmay, uni baholovchi intonatsiya orqali “qiyshaytirib” ko‘rsatishi bilan xarakterlanadi [10].

Natijalar Drayden ijodini o‘rganishda kinoyani “satira belgisi” sifatida tor talqin qilish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Drayden kinoyasi tarixiy polemika bilan bog‘liq bo‘lsa-da, u doimo poetik me’yor va ritorik intizom ichida tashkil etiladi; shu bois u o‘quvchida nafaqat kulgi yoki norozilik, balki estetik tanlovning ongli idrokini ham uyg‘otadi. Bu jihat Draydenni XVII asr satirasining ko‘plab vakillaridan farqlab, uning kinoyasini “nazoratli ikkiqatlamlilik” modeli sifatida ko‘rsatadi.

Xulosa. Maqolada Jon Drayden ijodida kinoyaning poetik ifoda xususiyatlari kompleks tahlil qilinib, u baholovchi modalitetni yashirin boshqaruvchi, polifonik ovozlari orqali muallif masofasini yaratuvchi hamda satira va panegirik kabi janrlar o‘rtasidagi taranglikni badiiy dinamika manbaiga aylantiruvchi markaziy mexanizm ekani asoslandi. Tadqiqot kinoyaning Draydenda sintaktik muvozanat, registrlar almashuvi va intonatsion burilishlar bilan nazoratli tarzda yuzaga chiqishini, shu orqali o‘quvchini faol talqinchi maqomiga olib kirishini ko‘rsatdi. Nazariy jihatdan natijalar kinoyani trop sifatida emas, balki poetik-kommunikativ arxitektura elementi sifatida ko‘rish zaruratini kuchaytiradi; amaliy jihatdan esa Drayden matnlarini o‘qitish va tarjima talqinida yashirin baholash signallarini aniqlash mezonlarini taklif qiladi. Kelgusida Drayden kinoyasini tarjima strategiyalari, janrlar evolyutsiyasi va qabul tarixi doirasida korpusga tayangan tahlillar bilan chuqurlashtirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muecke D. C. Irony. London, Methuen, 1969. 112 p.
2. Booth W. C. A Rhetoric of Irony. Chicago, University of Chicago Press, 1974. 292 p.
3. Hutcheon L. Irony’s Edge: The Theory and Politics of Irony. London, Routledge, 1994. 248 p.
4. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва, Гослитиздат, 1959. 656 с.

5. Hume R. D. The Development of English Drama in the Late Seventeenth Century. Oxford, Clarendon Press, 1976. 528 p.
6. Dryden J. Of Dramatic Poesy and Other Critical Essays. London, J. M. Dent and Sons, 1962. 608 p.
7. Hammond P. John Dryden: A Literary Life. London, Macmillan, 1991. 224 p.
8. Umarov B. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, O'qituvchi, 2002. 320 b.
9. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetikasi. Toshkent, Fan, 2007. 240 b.
10. Zunnunov A. Adabiy tahlil asoslari. Toshkent, O'qituvchi, 1992. 208 b.

